

Eugeniusz Mironowicz

Instytut Historii i Nauk Politycznych UwB

Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014

Zarys treści: Sytuacja polityczna w Rosji i na Białorusi w pierwszych latach po rozpadzie ZSRR nie sprzyjała zacieśnianiu współpracy. Czynniki gospodarcze w przypadku Białorusi i geopolityczne w przypadku Rosji determinowały charakter relacji dwustronnych w minionym dwudziestoleciu. Praca omawia politykę zagraniczną Białorusi w latach 1991-2014 oraz jej stosunki z najważniejszym sąsiadem, którym bez wątpienia była Federacja Rosyjska. Były to kluczowe lata kształtowania się wzajemnych relacji opartych na fundamencie interesów politycznych i ekonomicznych definiowanych autonomicznie zarówno w Moskwie, jak i Mińsku.

Outline of content: The political situation in Russia and Belarus in the first years after the collapse of the USSR was not conducive to enhancing cooperation. Economic factors in the case of Belarus, and geopolitical ones in the case of Russia, both determined the character of bilateral relations over the past two decades. This study discusses the foreign policy of Belarus in the years 1991-2014, especially that relating to its most important neighbour, which undoubtedly was the Russian Federation. These were crucial formative years for the mutual relations between the two countries, founded on political and economic interests which both Moscow and Minsk defined autonomously.

Słowa kluczowe: Rosja, Białoruś, stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014, Aleksander Łukaszenko, Wiaczasław Kiebic, Władimir Putin, Borys Jelcyn

Keywords: Russia, Belarus, Belarusian-Russian relations 1991-2014, integration between Belarus and Russia, Alexandr Lukashenko, Vyacheslav Kebich, Vladimir Putin, Borys Yeltsin

Na Białorusi, w odróżnieniu od sąsiednich republik radzieckich, nie było przed rokiem 1990 liczących się nurtów intelektualnych kwestionujących istniejący porządek prawno-polityczny ZSRR. Ogromna większość mieszkańców akceptowała status polityczny swojej republiki¹. Niepodległość uzyskana w 1991 r. była głównie

1 E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, Warszawa 2007, s. 253-275.

wynikiem koniunktury międzynarodowej i działań nielicznej grupy inteligencji. Odwilż, która następowała w ZSRR po dojściu do władzy Michaiła Gorbaczowa, dość szybko doprowadziła do zmian politycznych w republikach bałtyckich, na Ukrainie i w samej Rosji. Na Białorusi natomiast aparat partyjny i administracyjny z ogromną determinacją bronił istniejącego porządku sowieckiego. Większość białoruskich elit partyjnych i intelektualnych była mocno zsowietyzowana². W znacznej części były to elity rosyjskiego pochodzenia, język i kultura rosyjska od kilku dziesięcioleci zdecydowanie dominowały nad białoruskimi odpowiednikami w przestrzeni publicznej³.

W 1990 r. odbyły się na Białorusi wybory do Rady Najwyższej, w których po raz pierwszy brali udział kandydaci na deputowanych nierekomendowani przez Komunistyczną Partię Białorusi. Po raz pierwszy w parlamencie białoruskim znalazła się opozycja. Jedyną organizacją, która domagała się niepodległości Białorusi – Białoruski Front Ludowy – liczyła 36 deputowanych (ok. 8% składu parlamentu)⁴.

17 marca 1991 r. na terenie całego ZSRR przeprowadzono referendum, w którym obywatele mieli udzielić odpowiedzi, czy chcą pozostać w państwie radzieckim⁵. W głosowaniu na Białorusi wzięło udział ponad 83,3% uprawnionych, z czego 82,7% opowiedziało się za zachowaniem ZSRR⁶. Było to nawet kilka procent więcej niż w Rosji. Ogłoszenie niepodległości przez Białoruś 25 sierpnia 1991 r. było zatem aktem w znacznym stopniu wymuszonym sytuacją zewnętrzną, a przede wszystkim wydarzeniami w Rosji, która od 12 czerwca 1990 r. miała status suwerennego państwa w składzie ZSRR⁷. 8 grudnia 1991 r. w Wiskulach, miejscowości położonej na terenie Puszczy Białowieskiej, z udziałem szefów niepodległych państw Białorusi, Rosji i Ukrainy dokonano likwidacji Związku Radzieckiego i powołania fasadowej struktury o nazwie Wspólnota Niepodległych Państw. W myśl prawa międzynarodowego Białoruś formalnie stała się równorzędnym partnerem Federacji Rosyjskiej.

Na Białorusi zerwanie łączności państwowej z Rosją nie wywołało, tak jak w sąsiednich republikach, wielkiego entuzjazmu. Zachowania więzów ze wschodnim sąsiadem pragnęła większość społeczeństwa oraz białoruskich elit politycznych i gospodarczych⁸. Ponad 80% wymiany gospodarczej Białorusi w 1992 r. przypadało

2 A. Вялікі, *Партыйная наменклатура*, [w:] *Таталітарызм*, Мінск 2007, s. 84-85.

3 D. Marples, *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Wrocław 2006, s. 258.

4 П. Нагчык, *Выбары Вярхоўнай Рады БССР у 1990 г.*, [w:] *Найноўшая гісторыя беларускага парламентарызму*, Мінск 2005, s. 34-37.

5 *Знешнія палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1976 г. – верасень 1991 г.)*, т. 6, рэд. У. Ракашэвіч. А. Шарапа, Мінск 2003, *Пастанова Прэзідума Вярхоўнага Савета БССР аб арганізацыі і правядзенні рэфэрэндуму аб захаванні Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік*, s. 288.

6 *Ibidem*, *Пастанова Прэзідума Вярхоўнага Савета БССР аб выніках галасавання на рэфэрэндуме СССР 17 сакавіка 1991 г. у Беларускай ССР на пытанні аб захаванні Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік*, s. 293.

7 *О придании статуса конституционного закона Декларации Верховного Совета Белорусской Социалистической Республики о государственном суверенитете БССР*, [w:] *История Беларуси в документах и материалах*, рэд. И. Кузнецов, В. Мазец, Мінск 2000, с. 640.

8 В. Шадурскі, *Тытаграцыйныя працэсы на постсавецкай прасторы як фактар беларуска-польскіх адносін*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie. Społeczeństwo i polityka*, т. 2, red.

na Rosję. Gospodarka była całkowicie uzależniona od rosyjskich paliw i surowców⁹. Rosja zgodziła się dostarczać na Białoruś ropę i gaz za jedną trzecią ceny uzyskiwanej za te surowce na rynkach światowych, a formą płatności mogły być białoruskie towary, którym trudno było znaleźć nabywców poza obszarem WNP. Ten fakt skutecznie powstrzymywał rządzących republiką przed zbyt forsownym dążeniem do umacniania jakichkolwiek atrybutów samodzielnności.

Rząd Białorusi, podobnie jak władze Rosji, dążył do poszerzenia integracji państw WNP¹⁰. Białoruś opowiadała się za zachowaniem wspólnej strefy rublowej i jednego banku emisyjnego Wspólnoty. Nie dysponując niemal żadnymi rezerwami dewizowymi, rząd białoruski nie miał także wielkich możliwości do prowadzenia aktywnej polityki poza strefą WNP¹¹. Orientacja na Rosję dokonała się już u zarania białoruskiej niepodległości i był to w dużej mierze wybór wewnętrzny Białorusi, wymuszony sytuacją gospodarczą, który dawał szansę na przetrwanie ogromnych kompleksów przemysłowych, utrzymania zatrudnienia, pozwalał ograniczać gwałtowny spadek PKB oraz złagodzić skutki społeczne krachu ekonomicznego nękającego wszystkie republiki po upadku ZSRR¹².

W Radzie Najwyższej istniała wprowadzić liczna grupa deputowanych pragnąca zachować suwerenność polityczną wobec Rosji, której zwolennikiem był także jej przewodniczący Stanisław Szuszkiewicz, pełniący jednocześnie funkcję głowy państwa, lecz premier Wiaczesław Kiebicz wychodził z założenia, że niemożliwa jest bliska współpraca gospodarcza w oderwaniu od politycznej¹³. Różnice w tej sprawie wśród elit politycznych prowadziły do podejmowania wzajemnie wykluczających się decyzji. Reprezentujący Białoruś na spotkaniu szefów państw WNP w Taszkencie Stanisław Szuszkiewicz (15 maja 1992 r.) odmówił podpisania porozumienia o zbiorowym bezpieczeństwie, zasłaniając się doktryną o neutralności Białorusi. Natomiast premier Kiebicz 20 lipca 1992 r. podpisał z pełniącym obowiązki premiera Rosji Jegorem Gajdarem szereg dwustronnych umów wojskowych przywracających ściśle związek militarny obu krajów. Szef rządu nie widział możliwości zapewnienia krajowi bezpieczeństwa militarnego i ekonomicznego bez udziału Rosji¹⁴.

Proces zacieśniania stosunków Białorusi z Rosją w latach 1991-1992 przebiegał niezwykle opieszale nie tylko ze względu na opór opozycyjnego Białoruskiego Frontu Ludowego, lecz także z powodu wyraźnego sceptycyzmu ze strony rosyj-

S. Jaczyński, R. Pękaś, Siedlce 2009, s. 62.

9 E. Toczek, *Białoruś*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia 1992*, wyd. ISP PAN, Warszawa 1994, s. 35.

10 Rząd Białorusi ze względu na sytuację gospodarczą znajdował się w sytuacji zmuszającej do przyjmowania każdego rozwiązania, które mogły oddalać widmo bankructwa państwa. Spadek PKB od 1992 do 1995 średnio w skali roku sięgał 10%: K. Marzęda, *Pozycja ekonomiczna Białorusi*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009, s. 149.

11 Ze względu na niewypłacalność państwa białoruskiego Rosja przejęła całą pulę długu po ZSRR przypadającą na Białoruś wielkości 3,5 mld, w zamian otrzymała tę część poradzieckiego majątku za granicą, który pierwotnie miał przyspaść Białorusi: E. Toczek, *Białoruś...*, s. 34-35.

12 Ю. Шевцов, *Объединенная нация. Феномен Белоруси*, Москва 2005, c. 193-195.

13 В. Кебич, *Искушение властью. Из жизни прэмьер-министра*, Минск 2008, s. 233-234.

14 *Ibidem*, s. 292.

skiej. Rosja, chociaż podpisywała z Białorusią szereg umów regulujących bieżące problemy między dwoma państwami, to formalnie stosunki dyplomatyczne nawiązała 25 kwietnia 1992 r., jako 53 kraj świata¹⁵. Kierujący sprawami bezpieczeństwa i gospodarką Rosji wicepremierzy Siergiej Szachraj i Jegor Gajdar traktowali już obowiązujące umowy z Białorusią jako zbędne obciążenie dla rosyjskiego budżetu. Rosyjscy reformatorzy, chociaż nie kwapili się z dotowaniem niereformowanej białoruskiej gospodarki, zainteresowani byli zachowaniem politycznej i militarnej kontroli nad tym obszarem, chcieli uzyskać ją najniższym kosztem, bez zobowiązań ekonomicznych na rzecz Białorusi, które narażałyby na spowolnienie procesów transformacyjnych w samej Rosji¹⁶. W Moskwie dopiero u schyłku 1992 r. podjęto realne działania, aby utrzymać Białoruś w swojej strefie wpływów. Impulsem były pierwsze działania Polski i Litwy w kierunku uzyskania członkostwa w NATO. Zmieniły one w Moskwie sposób postrzegania problemu stosunków z Białorusią. Rosja, nie zważając na koszty ekonomiczne, przystąpiła do wzmacniania własnych wpływów w sąsiednim państwie.

Wybitnie sprzyjała temu sytuacja gospodarcza Białorusi. W obliczu piętrzących się trudności, gwałtownego spadku PKB w 1993 r., rząd w Mińsku skłonny był iść na wszelkie ustępstwa polityczne wobec Rosji i przełamywać opór wobec różnych projektów integracyjnych w Radzie Najwyższej. Najważniejsze stanowiska w rządzie premier Kiebicz obsadził byłymi funkcjonariuszami radzieckimi, zwolennikami przywracania więzów z Rosją. W grudniu 1992 r. premierem Rosji został Wiktor Czernomyrdin, który w przeciwieństwie do Jegora Gajdara nie miał wątpliwości w sprawie ponoszenia kosztów finansowych zbliżenia politycznego z Białorusią. Rozpoczęło to proces szybkiego przywracania kontroli Rosji nad życiem politycznym Białorusi¹⁷. 31 grudnia Białoruś przystąpiła do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Nowa polityka rosyjska wpłynęła na zdynamizowanie przemian na białoruskiej scenie politycznej i utworzenia nowego układu sił sprzyjającego procesom integracyjnym. Aleksander Łukaszenko, który wygrał pierwsze wybory prezydenckie na Białorusi latem 1994 r., reprezentował generację polityków ostatniego pokolenia Komsomołu, którzy mieli dość pragmatyczny pogląd na władzę. Szybko zorientowali się, że Zachód traktował Białoruś jako rosyjską strefę wpływów i żaden z liczących się krajów świata nie był zainteresowany zmianą istniejącego stanu rzeczy. Wybory prezydenckie pokazały także, że zdecydowana większość społeczeństwa głosowała na kandydatów głoszących hasła integracji z Rosją.

W ciągu kilku tygodni po wyborach prezydent udzielił kilku wywiadów, w których podkreślał przede wszystkim potrzebę zachowania bliskich stosunków z Rosją, lecz jednocześnie powtarzał zdania o konieczności zachowania suwerenności przez

15 В. Снапковский, *Проблемы формирования белорусско-российских междугосударственных отношений*, [w:] *Российско-белорусские отношения: проблемы и перспективы*, Москва 1998, s. 144.

16 И. Климин, *Беларусь и Россия: трудный путь к воссоединению*, Санкт-Петербург 2001, s. 368-392.

17 А. Eberhardt, *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991-2008*, Warszawa 2008, s. 34.

Białoruś i dobrych relacji ze wszystkimi pozostałymi sąsiadami¹⁸. Pierwszą wizytę złożył w Moskwie w sierpniu 1994 r., gdzie wprawdzie powtarzał hasła z kampanii wyborczej o zamiarach zacieśniania stosunków z Rosją, lecz odmówił realizacji umowy uzgodnionej przez rząd Kiebicza o połączeniu systemów pieniężnych obu krajów¹⁹. U schyłku 1994 r. nasiliła się jednak prorosyjska retoryka prezydenta, adresowana zarówno do odbiorcy wewnętrznego, jak i rosyjskiego. Przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi jako alternatywę dla władzy Łukaszenki pokazywano opozycyjny Białoruski Front Ludowy, oskarżany o nacjonalizm, a nawet tendencje faszystujące. Łukaszenko gwaranta swojej władzy zaczął szukać w Moskwie. Otwarcie głosił, że jego celem jest polityczna, gospodarcza i militarna integracja z Rosją²⁰.

Wprawdzie podczas kampanii wyborczej Łukaszenko nie był faworytem Kremla, został jednak dość szybko zaakceptowany w roli szefa białoruskiego państwa. Jego zdecydowane zwycięstwo pod hasłami integracyjnymi dawało rosyjskim decydom podstawy sądzić, że Białoruś pozostanie w strefie wpływów Federacji. Dlatego prezydent Jelcyn i jego polityczne otoczenie wyszli naprzeciw propozycjom zgłaszanym przez pierwszego prezydenta Republiki Białoruś. Wiązały się z tym spore koszty, a przede wszystkim konieczność dostarczania białoruskiej gospodarce surowców po preferencyjnych cenach. Wydatki ekonomiczne Rosji rekompensowały jednak zyski polityczne, zbiegło się to bowiem w czasie z pierwszą wojną czeczeńską, gdzie Rosja ponosiła klęski w desperackich próbach opanowania Groznego. Gdy od Federacji Rosyjskiej za wszelką cenę chciała odłączyć się jej zbuntowana republika, ogłaszano światu, że dołączyć pragnie suwerenne państwo²¹.

Argumentem strony białoruskiej w debatach politycznych z decydentami rosyjskimi, wysuwany także przez rząd premiera Kiebicza, było podkreślanie znaczenia samego faktu partnerstwa z Białorusią dla geopolitycznego i wojskowo-strategicznego położenia Rosji. Zdaniem analityków rosyjskich, elity białoruskie, nie wyłączając prezydenta Łukaszenki, wychodziły z założenia, że za taki sojusz Rosja powinna płacić, tak jak to czyniły Stany Zjednoczone wobec Izraela. „Białoruscy geopolitycy – pisała Irina Sieliwanowa – wychodzą z założenia, że orientacja Białorusi na sojusz z Rosją powoduje zdecydowane pogorszenie stosunków politycznych i ekonomicznych z Zachodem, niesie ogromne straty związane z bezpośrednimi ograniczeniami kontaktów i przywilejów. W związku z tym proponują oni, że byłoby rozsądnym ze strony Rosji, kompensować Białorusi wszystkie straty środkami ekonomicznymi, dyplomatycznymi, wojskowymi i materialnymi. (...) Kierownictwo białoruskie domaga się od «starszego brata» przede wszystkim szerokich ekonomicznych pre-

18 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011, s. 60-61.

19 И. Селиванова, *Экономическая интеграция России и Белоруссии и её влияние на развитие народного хозяйства Белоруссии*: <http://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-25.html> (dostęp 23.09.2013).

20 В. Сіліцкі, *Праект захопу неабмежаванай улады*: <http://www.nn.by/2002/24/13.htm> (dostęp 23.09.2013).

21 *Сучасны стан і перспектыва беларуска-расейскіх адносін „Правы Альянс”*: <http://aljans.org/?p=2130> (dostęp 01.09.2013).

ferencji: nie mniej i nie więcej jak nieprzerwanego dostępu do źródeł surowcowych i rynku zbytu”²².

Łukaszenko w polityce wobec Rosji partnerów szukał nie tylko wśród polityków tego kraju, lecz także za pośrednictwem mediów odwoływał się do rosyjskiego społeczeństwa, kładąc nacisk na moralny wymiar wspólnoty interesów obu narodów. „Stracić Białoruś dla Rosji – to katastrofa nie tylko o wymiarze geopolitycznym, lecz przede wszystkim moralnym – mówił na spotkaniu z przedstawicielami mediów rosyjskich. Białorusini to najbliższy i najbardziej oddany Rosjanom naród. Białorusini i Rosjanie – to faktycznie jeden naród”²³.

Idea integracji była także wykorzystywana w polityce wewnętrznej ośrodków władzy w obu krajach. Na Białorusi była to polityka zbieżna z oczekiwaniami większości obywateli, w Rosji zaś łagodziła skutki swoistej depresji społecznej po utracie radzieckiego imperium. Porozumieniem, które propaganda w obu krajach określiła pierwszym etapem integracji, był traktat o unii celnej z 6 stycznia 1995 roku. Znosił on wszelkie opłaty celne na granicy białorusko-rosyjskiej, przez co ułatwiał przepływ towarów w obu kierunkach²⁴. Białoruski przemysł zyskiwał perspektywy pozyskania po obniżonych cenach surowców i rynków zbytu na swoje produkty.

Łukaszenko osiągnął cel najważniejszy – Moskwa zdecydowała się płacić za integrację dotacjami dla białoruskiej ekonomiki. W lutym 1996 r. podpisano porozumienie o uregulowaniu wzajemnego zadłużenia, biorąc za punkt wyjścia „opcję zerową”. Z rachunku Rosji zdjęto dług wielkości 300 mln dol. za obsługę wywozu rakiet jądrowych i arendowanie baz wojskowych. Białoruś nie musiała płacić długów wielkości 470 mln dol. w zaciągniętych w formie pożyczek w latach 1992-1994 i przeznaczonych na zakup rosyjskich surowców²⁵.

Ogromne znaczenie polityczne i propagandowe miał *Układ o przyjaźni, dobrośąsiedztwie i współpracy między Federacją Rosyjską i Republiką Białoruś*, podpisany 21 lutego 1995 r. przez prezydentów Łukaszenkę i Jelcyna²⁶. Mówił on o integracji w sferze gospodarki, współpracy w dziedzinie nauki i kultury, ruchu bezwizowym dla obywateli obu krajów, poszanowaniu suwerenności partnera, nienaruszalności istniejących granic, konsultacji w kwestiach polityki zagranicznej. Artykuł 5 *Układu* mówił, że w przypadku napaści na jednego z sygnatariuszy przeprowadzone zostaną konsultacje w ramach traktatu taszkienckiego o zbiorowym bezpieczeństwie, lecz nie wiązał drugiej strony koniecznością uczestniczenia w potencjalnym konflikcie.

Wydarzeniem, które sankcjonowało zmiany w białoruskiej polityce wewnętrznej i zagranicznej, było referendum z 14 maja 1995 roku. Połączono je z wyborami

22 И. Селиванова, *Экономическая интеграция России и Белоруссии...*

23 Пресс-конференция Президента А.Г.Лукашенко российским СМИ. Тип документа: Стенограмма выступления Президента: <http://law.sb.by/989/> (dostęp 01.09.2014).

24 І. Екадумава, *Мытны саюз Беларусі і Расіі*: www.kamunikat.org/download.php?item=9661-21.pdf&pubref=9661 (dostęp 12.09.2014).

25 И. Селиванова, *Экономическая интеграция России и Белоруссии...*

26 Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь: <http://www.soyuz.by/ru/?guid=10264> (dostęp 23.10.2014).

do Rady Najwyższej, które miały wyłonić po raz pierwszy parlament w warunkach suwerenności państwowej Białorusi. Referendum miało być także miernikiem popularyzacji Łukaszenki i przyzwolenia społecznego dla polityki centralizacji władzy i zbliżania z Rosją.

Obywatelom postawiono cztery pytania: czy chcieliby, aby język rosyjski, obok białoruskiego, był językiem państwowym; czy akceptują zmianę białoruskich symboli narodowych; czy popierają politykę prezydenta zmierzającą do integracji ekonomicznej z Rosją; czy wyrażają zgodę na rozwiązanie Rady Najwyższej przez prezydenta, gdyby naruszyła ona konstytucję²⁷. Ponad 75% obywateli biorących udział w głosowaniu pozytywnie odpowiedziało na wszystkie pytania postawione przez prezydenta. W ten sposób otrzymał on społeczne przyzwolenie na umocnienie swojej władzy, zacieśnienie więzów z Rosją i przywrócenie w zapisach prawnych pierwszoplanowej roli języka rosyjskiego w państwie²⁸. Łukaszenko poprzez referendum zademonstrował jedność własnych celów z poglądami politycznymi większości Białorusinów oraz zdobył wielkie zaufanie w Rosji²⁹. Zmiany te spotkały się z entuzjastycznym przyjęciem przez rosyjskie elity polityczne i intelektualne³⁰.

Skład nowo wybranego parlamentu stwarzał szanse harmonijnego ułożenia stosunków z prezydentem na zasadzie posłusznego akceptowania jego polityki i stylu rządzenia. Zwolennicy nurtu niepodległościowego stanowili znikomą część deputowanych. Rada Najwyższa bez sprzeciwu akceptowała kolejne traktaty integracyjne z Rosją zawierane przez Łukaszenkę. W nowym parlamencie nie było żadnej zorganizowanej struktury, która reprezentowałaby odmienną wizję położenia geopolitycznego Białorusi niż ta artykułowana przez Łukaszenkę. Prezydent mógł bez przeszkód realizować swoje cele integracyjne, które do 1996 r. nie wychodziły jednak poza sprawy związane z gospodarką, współpracą kulturalną czy naukową.

Znacznie mocniej wiązała oba państwa *Umowa* zawarta między Rosją i Białorusią zawarta 2 kwietnia 1996 r. o powołaniu Wspólnoty Białorusi i Rosji³¹. Zgodnie z artykułem 3 tej *Umowy* Białoruś i Rosja miały współdziałać w celu zapewnienia sobie bezpieczeństwa i ochrony granic, uzgadniać swoją politykę zagraniczną z partnerem, wypracować ogólne zasady rozbudowy potencjału wojskowego. Do końca 1997 r.

27 Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов, Вопросы, вынесенные на республиканский референдум Президентом Республики Беларусь: <http://www.rec.gov.by/refer/ref1995q.html> (dostęp 07.10.2014).

28 *Итоги республиканского референдума 1995 года*. глава государства использовал для укрепления своих позиций волну массовой ностальгии по «светлому прошлому», „Naviny.by”: http://www.naviny.by/rubrics/elections/1970/01/01/ic_articles_623_169946/ (dostęp 26.09.2014).

29 V. Silicki, *Białoruś: anatomia zapobiegawczego autorytaryzmu*, [w:] *Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie*, V. Bulhaku (red.), Warszawa 2006, s. 66-67.

30 *Круглый стол на тему «Проблемы русской культуры в Беларуси»*: <http://www.imperiya.by/table21-7238.html> (dostęp 10.10.2014).

31 *Договор аб стварэнні супольніцтва Беларусі і Расіі*, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў*, т. 8, Мінск 2008, s. 49.

oba kraje miały dokonać ujednoczenia systemów prawnych w sferze gospodarki oraz stworzyć warunki do wprowadzenia wspólnej waluty³². Jednolita przestrzeń gospodarcza miała umożliwiać swobodny przepływ ludzi, kapitału, towarów.

Był to traktat, który zrywał ostatecznie z zasadą neutralności politycznej Białorusi i wiązał jej politykę zagraniczną z rosyjską. W obu krajach powołanie Wspólnoty ogłoszono jako „dzień jednoczenia narodów Białorusi i Rosji³³. Nowy układ był potrzebny przede wszystkim prezydentom obu krajów, Borysowi Jelcynowi i Aleksandrowi Łukaszence. Prezydent Rosji ubiegał się o wybór na drugą kadencję, miał niską popularność, a obywatele nie mogli mu wybaczyć udziału w likwidacji Związku Radzieckiego. Wybory przewidziano na czerwiec 1996 roku. Szumne ogłaszanie początku procesu reintegracji przestrzeni postradzieckiej adresowane było do obywateli odczuwających nostalgię za upadłym imperium³⁴.

Łukaszenko miał coraz większe problemy z parlamentem, gdzie coraz częściej rozważano możliwość *impeachmentu* za nieustanne naruszanie konstytucji. Rada Najwyższa niezależna od prezydenta i posiadająca uprawnienia legislacyjne od samego początku była uważana za zagrożenie dla władzy Łukaszenki. W miarę upływu czasu coraz więcej deputowanych zaczynało rozumieć swoje położenie, a w konsekwencji myśl o odwołaniu prezydenta od wiosny 1996 r. zyskiwała coraz więcej zwolenników³⁵. W obliczu nieuchronnej konfrontacji z parlamentem układ z Rosją był spełnieniem wielokrotnie składanych obietnic, działaniem obliczonym na pozyskanie opinii publicznej i akceptację kolejnego etapu centralizacji władzy.

Łukaszenko zdecydował zmienić konstytucję sprawdzoną już metodą, ogłaszając kolejne referendum w listopadzie 1996 roku. Obywatele Białorusi mieli zadecydować o przyjęciu poprawek do konstytucji, w których była mowa o przedłużeniu kadencji prezydenta o 2 lata, utworzeniu dwuizbowego parlamentu o pomniejszych kompetencjach oraz przeniesieniu zwierzchnictwa nad Trybunałem Konstytucyjnym i Centralną Komisją Wyborczą z parlamentu na prezydenta³⁶. Pomoc ze strony Rosji w przeprowadzeniu tej operacji okazała się nieodzowna. Przygotowania do odwołania Łukaszenki ze stanowiska prezydenta przez Radę Najwyższą sprawiły, że Jelcyn wysłał w roli mediatorów premiera Wiktora Czernomyrdina i przewodniczącego Dumy Gienadija Sieleźniowa, którym skutecznie udało się przekonać część deputowanych do odstąpienia od planowanego *impeachmentu*. Według oficjalnych danych, w referendum 19 listopada 1996 r. ponad 70% biorących w głosowaniu miało wypowiedzieć się za wprowadzeniem prezydenckich poprawek do konstytucji³⁷.

32 *Ibidem*, s. 50.

33 *День единения народов Беларуси и России, Информационно аналитический портал Союзного Государства*: <http://www.soyuz.by/ru/?guid=79207> (dostęp 09.10.2014).

34 K. Malak, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, Warszawa 2003, s. 45.

35 Г. Карпенка, *Пытанне імпичменту абмяркоўваецца амаль усімі дэпутатамі*, „Свабода”, 28.07.1996.

36 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi...*, s. 67-68.

37 *Референдум как высшая форма волеизъявления народа*: <http://ptklp.minsk.edu.by/sm.aspx?uid=34104> (dostęp 12.06.2014).

W parlamencie, który został uformowany po referendum, pozostali deputowani, którzy gotowi byli stanowić instytucjonalną dekorację do samowładztwa prezydenta.

Referendum, na mocy którego Łukaszenko otrzymał władzę niemal absolutną, spowodowało narastanie izolacji Białorusi w świecie. Kraje Europy Zachodniej nie uznały ani jego wyników, ani utworzonego przez prezydenta Zgromadzenia Narodowego. Odmienne stanowisko zajmowała Rosja, co sprawiło, że izolowana w Europie Białoruś jeszcze mocniej wiązała się ze wschodnim sąsiadem³⁸. Zamrożenie stosunków z Białorusią przez Zachód czyniło układ z Rosją jedyną alternatywą w polityce zagranicznej Łukaszenki³⁹.

W Rosji idea zjednoczenia z Białorusią miała licznych zwolenników, zwłaszcza w kręgach komunistycznych i nacjonalistycznych. Mimo niechętnych Łukaszence rosyjskich środków masowego przekazu cieszył się on ogromną popularnością wśród tamtejszego społeczeństwa. Był zaprzeczeniem zniedołężniałego Jelcyna, a jego antyzachodnia retoryka brzmiała dość przekonująco także dla dużej części rosyjskiej sceny politycznej. Najbardziej jednak podziwiano Łukaszenkę za terminowe wypłacanie rent, emerytur i świadczeń dla sfery budżetowej. Na tle Rosji i Ukrainy było to ogromnym osiągnięciem. Upatrywano w nim człowieka, który mógłby także w Rosji przywrócić radziecki dobrobyt. Kremlowskim elitom prezydent Białorusi dawał gwarancje bezpłatnego dostępu do szlaków tranzytowych prowadzących z i do Europy Zachodniej oraz możliwość stacjonowania garnizonów wojskowych. Jego polityka propagandowa tworzyła wśród Rosjan wizerunek Białorusi jako kraju najbardziej im przyjaznego. Na drugim krańcu byli Łotysze, Litwini i Gruzini⁴⁰.

W 1996 r. Białoruś po latach krachu gospodarczego miała dodatni wskaźnik przyrostu dochodu narodowego. W 1997 r. przyrost PKB przekraczał nawet 11 procent w skali roku⁴¹. Cud gospodarczy przypisywano talentom prezydenta i odbudowie relacji z Rosją. Dlatego kontynuował tę linię polityki, która przynosiła mu popularność i rozwój gospodarczy kraju. Dokładnie rok po utworzeniu Wspólnoty Białorusi i Rosji, 2 kwietnia 1997 r., prezydenci Łukaszenko i Jelcyn podpisali *Układ o Związku Białorusi i Rosji*⁴². Z treści podpisanego dokumentu poza zmianą nazwy układu stowarzyszeniowego i kilku patetycznych zwrotów o jedności duchowej narodu białoruskiego i rosyjskiego nie wynika nic konkretnego, co wносиłoby zmiany do porozumienia z kwietnia 1996 roku. Najważniejsze było jednak to, że ten nowy układ został przyjęty przez media rosyjskie i światowe, a wraz z nimi przez elity poli-

38 *Беларусь – Россия: независимость и экономические интересы. Доклад на конференции «Беларусь и «большая Европа»: проблемы и перспективы»* (г. Минск, 22-23 февраля 2007 г.): <http://nmbny.eu/news/analytcs/888.html> (dostęp 16.05.2014).

39 У. Снапкоўскі, *Знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь*, Мінск 2007, s. 129.

40 M. Mendras, *Powrót do obłożonej twierdzy*, [w:] *Imperium Putina*, red. W. Konończuk, Warszawa 2007, s. 153-154.

41 K. Marzęda, *Pozycja ekonomiczna Białorusi*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych...*, s. 149.

42 *Дагавор аб Саюзе Беларусі і Расіі*, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)*, т. 8, Мінск 2008, s. 98-100.

tyczne, jako fundament wspólnego państwa, chociaż bardzo wyraźnie akcentowano w tym dokumencie fakt zachowania suwerenności obu podmiotów. W przypadku Rosji nowy układ z Białorusią stanowił swoistą osłodę dla własnej opinii publicznej w sytuacji bankructwa polityki zagranicznej Jelcyna ukierunkowanej na współpracę ze Stanami Zjednoczonymi. Dla większości Rosjan perspektywa rozszerzenia NATO do granic ich państwa była niezwykle trudna do zaakceptowania.

Wobec zamrożenia kontaktów z Zachodem, ekonomia i finanse Białorusi stały się zależne od tego, w jakim stopniu Rosja gotowa była pokrywać koszty integracji obu państw. Prezydent Łukaszenko zaś chętnie wystawiał rachunki za każdą formę współpracy, a zwłaszcza wojskowej. W 1997 r. szacował, że Rosja była winna Białorusi 1 mld dol. za wykorzystywanie terytorium przez jej siły zbrojne oraz za ochronę zachodnich okręgów Federacji przez wojska obrony przeciwlotniczej Białorusi⁴³.

Łukaszenko przekonywał międzynarodową opinię publiczną, że integracja z Rosją była wymuszona istniejącymi powiązaniemiami ekonomicznymi Białorusi oraz zmianą układu politycznego w Europie. Zwracał uwagę, że przywracanie więzi gospodarczych z Rosją wpłynęło bardzo szybko na zahamowanie negatywnych tendencji w gospodarce i pozwoliło państwu na wypełnianie zobowiązań socjalnych wobec obywateli. Kwestia współpracy wojskowej i politycznej była, jego zdaniem, konsekwencją rozszerzania NATO. „Terytorium naszej republiki – mówił na konferencji międzynarodowej – niejednokrotnie w XX wieku było areną starcia potężnych machin wojennych. Właśnie ten fakt warunkuje nasze negatywne stanowisko wobec przesuwania NATO na Wschód. Jesteśmy przekonani, że atmosfera w Europie w związku z rozszerzeniem NATO nie rozrzedzi się, a na odwrót, ulegnie zaostreniu. Bardzo byśmy nie chcieli jeszcze raz być na granicy dwóch bloków”⁴⁴. Współpraca wojskowa i polityczna z Rosją była, według narracji Łukaszenki, ucieczką ze strefy niczyjej, działaniem wprawdzie niezgodnym z białoruską koncepcją bezpieczeństwa w Europie zakładającą status państwa neutralnego, lecz wyborem mniejszego zła.

We wrześniu 1997 r. *Umowa o powstaniu Związku Białorusi i Rosji* została zarejestrowana w ONZ i układ w ten sposób uzyskał międzynarodową osobowość prawną⁴⁵. Związek Białorusi i Rosji posiadał wiele cech jednego państwa, takich jak organy władzy państwowej, granice, obywatelstwo, budżet, system prawny, lecz suwerenność rządów krajów członkowskich, stanowiących podmioty prawa międzynarodowego, czyniła większość tych zapisów czystą fikcją.

Gdy podpisywano dokumenty integracyjne w Rosji, brany był już pod uwagę wariant inkorporacji Białorusi. Problemem był Łukaszenko, który nie zamierzał tracić stanowiska i władzy niemal absolutnej w średniej wielkości państwie euro-

43 И. Селиванова, *Экономическая интеграция России и Белоруссии...*

44 *Выступление президента Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі на адкрыцці міжнароднай канферэнцыі па ўстойлівым развіцці краін з пераходнай эканомікай 16 красавіка 1997 г.*, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)*, т. 8, Мінск 2008, s. 103-104.

45 *Создание Союзного государства России и Беларуси: проблемы и перспективы*: <http://www.postsoviet.ru/page.php?pid=51> (dostęp 03.12.2014).

pejskim⁴⁶. Szukał raczej sposobu wejścia na rosyjską arenę polityczną. Retoryka integracyjna i szeroko reklamowane kolejne akty zjednoczeniowe służyły mu umacnianiu władzy na Białorusi. Zyskiwał popularność, ponieważ było to zgodne z oczekiwaniami większości obywateli, a jednocześnie widziany był w otoczeniu potężnych rosyjskich sojuszników akceptujących jego styl rządzenia. Profity gospodarcze wynikające z bliskości stosunków politycznych były najważniejszym skutkiem gry prowadzonej ze wschodnim sąsiadem. Wyniki tej polityki były doceniane przez obywateli, o czym świadczyło poparcie udzielane Łukaszenko podczas kolejnych wyborów prezydenckich.

Zadaniem białoruskich analityków, Łukaszenko, mając znakomite preferencje w Rosji, czynił przygotowania do odegrania pierwszoplanowej roli na scenie politycznej połączonego państwa rosyjsko-białoruskiego. Planował objęcie stanowiska wiceprezydenta nowego państwa, co w sytuacji, gdy prezydentem był schorowany Borys Jelcyn, otwierało mu perspektywę objęcia najwyższego urzędu w ogromnym kraju⁴⁷.

Problemem w polityce wschodniej Łukaszenki były rosyjskie media, w większości bardzo krytyczne wobec jego polityki wewnętrznej i zagranicznej. Rosyjskie ekipy telewizyjne przebywające na terenie Białorusi prezydent nakazał traktować tak, jak przedstawiciele niezależnych mediów białoruskich. Aresztowania rosyjskich dziennikarzy nie należały do rzadkości⁴⁸. Wywoływało to w Rosji protesty, które były ignorowane przez władze białoruskie⁴⁹.

Na Kremlu integracja ekonomiczna, na której najbardziej zależało prezydentowi Białorusi, przez władze Rosji była traktowana jako sprawa drugorzędna w zestawieniu z problemami natury wojskowej lub politycznej. Moskwa milcząco akceptowała politykę wewnętrzną Łukaszenki, która prowadziła do kolejnych kryzysów z Zachodem, co w konsekwencji czyniło Rosję jedynym realnym sojusznikiem Białorusi.

W latach 1998-1999 podpisywano kolejne dokumenty, które miały urealniać proces integracyjny, takie jak: *Deklaracja o dalszym jednoczeniu Republiki Białoruś i Federacji Rosyjskiej* 25 grudnia 1998 r.⁵⁰, *Układ między Republiką Białoruś i Federacją Rosyjską o równych prawach obywateli*⁵¹ czy *Porozumienie między Republiką Białoruś i Federacją Rosyjską o stworzeniu równych warunków podmiotom gospodarki*⁵², lecz większości tych

46 R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991-2011. Studium politologiczne*, Polkowice 2011, s. 116-117.

47 *Ibidem*, s. 117.

48 R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś...*, s. 121; А. Дашчынскі, *Крамлёўскія чыноўнікі лётаюць а Шарамет сядзіць*, „Свабода”, 01.10.1997, nr 108.

49 *Прэзідэнт Беларусі траціць давер у Расіі*, „Свабода”, 01.10.1997, nr 108.

50 *Дэкларацыя о дальнейшым единенні Рэспублікі Беларусь і Расійскай Федэрацыі* 25.12.1998, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)...*, s. 240-241.

51 *Дагавор паміж Рэспублікай Беларусь і Расійскай Федэрацыяй аб роўных правах грамадзян*, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)...*, s. 241-244.

52 *Пагадненне паміж Рэспублікай Беларусь і Расійскай Федэрацыяй аб стварэнні роўных умоў суб'ектам гаспадарання*, [w:] *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)...*, s. 245-246.

postanowień nie realizowano ani w roku 1999, ani w latach następnych. Podpisywano kolejne dokumenty i szeroko reklamowano je jako przełomowe wydarzenia w dziejach obu krajów. Zarówno w Rosji, jak i na Białorusi zbliżały się wybory prezydenckie, co skłaniało do działań zgodnych z oczekiwaniami społeczeństw⁵³.

Łukaszenko w przemówieniu wygłoszonym 2 lipca 1999 r. podczas XII sesji Zgromadzenia Parlamentarnego Białorusi i Rosji używał dość racjonalnych argumentów, mówiąc, że Rosja jest Zachodowi potrzebna jedynie jako dostawca surowców. Alternatywnym rozwiązaniem mogłoby być szerokie ich wykorzystanie na wspólnym rynku Białorusi i Rosji, zapewniającym miejsca pracy i dochody obywatelom obu krajów⁵⁴. 8 grudnia 1999 r. władze obu krajów wykonały kolejny gest wobec własnych społeczeństw. W rocznicę podpisania porozumień białowieskich likwidujących Związek Radziecki, prezydenci Jelcyn i Łukaszenko powołali na Kremlu Państwo Związkowe Białorusi i Rosji⁵⁵.

Zapisano w tym dokumencie, że „Państwo Związkowe bazuje na zasadach suwerennej równorzędności państw uczestniczących, dobrowolności i sumiennego wypełniania wzajemnych zobowiązań”. Każde z państw tego układu zachowywało odrębne członkostwo w ONZ i innych organizacjach międzynarodowych⁵⁶. Potwierdzono wcześniejsze zapisy dotyczące wspólnego obywatelstwa. Obywatele mogli wybierać Parlament Państwa Związkowego, lecz organy wybieralne władzy krajów uczestniczących stanowione były wyłącznie przez ich obywateli. Zapisy tego dokumentu uniemożliwiały prezydentowi Białorusi objęcie jakiegokolwiek funkcji politycznej w Federacji Rosyjskiej. Wspólne obywatelstwo nie dawało takich możliwości, potrzebne było obywatelstwo rosyjskie. *Układ* nie przewidywał funkcji prezydenta lub wiceprezydenta Państwa Związkowego. Faktycznie przekreślał aspiracje Łukaszenki do najwyższych stanowisk zapewniających władzę na obszarze obu państw, ograniczał jej realne wpływy do granic Białorusi.

Drugim czynnikiem pozbawiającym prezydenta Białorusi marzeń o misji na rosyjskiej scenie politycznej była jej radykalna przebudowa w 2000 roku. Pojawienie się Władimira Putina w roli głównego polityka na Kremlu przekreśliło plany białoruskiego prezydenta. Wizja władania olbrzymim krajem stała się nieaktualna⁵⁷.

Polityka integracyjna Łukaszenki przyniosła jednak Białorusi wymierne korzyści ekonomiczne. W wyniku obniżonych cen na surowce rosyjskie i otwarcia wielkiego rynku gospodarka białoruska od 1996 r. miała stały dynamiczny wzrost PKB oscylujący wokół 10%. Wprawdzie w 1999 r., w wyniku krachu finansowego w Rosji, odnotowano na Białorusi spadek przyrostu PKB do 3,4% (rok wcześniej wskaźnik

53 R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś...*, s. 115.

54 *Вытрымкі з выступлення старшыні Вышэйшага Свата Саюза Беларусі і Расіі, прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнкі на 12-й сесіі Парляменцкага сходу Беларусі і Расіі, [w:] Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)...*, s. 310.

55 *Дагавор аб стварэнні Саюзнай дзяржавы, [w:] Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў (1996-2000)...*, s. 393-415.

56 *Ibidem*, s. 394.

57 M. Maszkiewicz, *Białoruś. Zespół ukrytego paradoksu*, Warszawa 2008, s. 10.

ten wynosił 8,4%), lecz w kolejnych latach następował jego systematyczny wzrost, aż do 11,4% w 2004 roku⁵⁸.

Białoruska biurokracja, mimo iż służyła suwerennemu państwu, podzielała powszechne wśród społeczeństwa przekonanie, że nic w ich kraju nie dzieje się bez przyzwolenia Moskwy. Prorosyjska retoryka reżimu nie była w żadnym wypadku sprzeczna z oczekiwaniami większości społeczeństwa białoruskiego. Prorosyjskich nastrojów społeczeństwa białoruskiego nie mógł ignorować żaden polityk aspirujący do władzy w Mińsku. W sposób mistrzowski wykorzystywał te nastroje Aleksander Łukaszenko. Był to jednak zbyt słaby atut, aby zająć eksponowane miejsce na rosyjskiej scenie politycznej.

Wraz z pojawieniem się Putina w roli gospodarza Kremla możliwości prowadzenia aktywnej polityki przez Łukaszenkę na terenie Rosji zostały radykalnie ograniczone. Jakikolwiek układ dwóch państw jako równorzędnych podmiotów politycznych przestał być realny, a nowy prezydent Rosji podjął działania zmierzające w kierunku osłabienia pozycji Łukaszenki w samej Białorusi i kontynuowania procesu integracji na warunkach proponowanych przez Rosję⁵⁹. Aby pozostać u władzy, prezydent Białorusi musiał podjąć działania w odwrotnym kierunku, i chociaż nigdy nie ogłoszono rezygnacji z projektów integracyjnych ze strony Białorusi, to od 2000 r. nie uczyniono nic, co zbliżałoby do powołania wspólnego państwa.

Nowy gospodarz Kremla, Włodzimierz Putin, nie był tak mocno wyczulony na hasło „integracja” jak Borys Jelcyn, który złożył podpis pod „porozumieniem białowieskim” likwidującym Związek Radziecki. Działania prointegracyjne dla Jelcyna stanowiły formę odkupienia win w oczach rosyjskiego społeczeństwa, tęskniącego po upadłym imperium, środkiem na pozyskanie elektoratu przed każdymi wyborami. Putin błyskawicznie zdobył popularność polityką wobec Czeczenii, powstrzymując rozpad Federacji i kolejne spektakularne porozumienia z prezydentem Białorusi nie były mu potrzebne do umacniania pozycji na rosyjskiej scenie politycznej. Zażyłość ze skompromitowanym Łukaszenką nie pomagała mu przede wszystkim w budowaniu prestiżu na arenie międzynarodowej, gdzie prezydent Putin próbował kreować się na strażnika demokracji i stabilizacji w Rosji⁶⁰.

Białoruś potrzebna była Rosji ze względów bezpieczeństwa i jako przestrzeń tranzytowa. Znajdujące się na jej terytorium ropociągi, gazociągi, drogi i koleje miały strategiczne znaczenie dla gospodarki rosyjskiej. Od początku prezydentury Łukaszenki władze Rosji podejmowały działania zmierzające do przejęcia kontroli nad białoruskimi rurociągami. Perspektywa zbudowania wspólnego państwa miała rozwiązać wszelkie problemy z tym związane.

58 K. Marzęda, *Pozycja ekonomiczna Białorusi*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych...*, s. 150.

59 M. McFaul, *Odwrót rosyjskiego liberalizmu*, [w:] *Imperium Putina*, red. W. Konończuk, Warszawa 2007, s. 56.

60 A. Moszes, *Powstanie postimperialnej Rosji i perspektywy odzyskania wpływów na obszarze postradzieckim*, [w:] *Imperium Putina...*, s. 132.

W 2002 r. Putin zaproponował Łukaszence dwa projekty integracji Białorusi i Rosji. Pierwszy przewidywał włączenie Białorusi w skład Federacji Rosyjskiej, drugi zaś rozwój stosunków dwustronnych według wzorców obowiązujących państwa członkowskie w Unii Europejskiej⁶¹. Realizacja drugiego wariantu oznaczałaby przerwanie dotacji białoruskiej gospodarki w postaci dostaw surowców energetycznych po preferencyjnych cenach, co było fundamentem białoruskiego „cudu gospodarczego”. Oba pomysły integracyjne zaproponowane przez prezydenta Rosji z oczywistych względów zostały odrzucone.

Łukaszenko bez entuzjazmu odniósł się także do rosyjskiego projektu stworzenia Jednolitej Przestrzeni Ekonomicznej na obszarze Białorusi, Kazachstanu, Rosji i Ukrainy. Nowa formuła integracji pozbawiałaby Białoruś statusu strategicznego sojusznika Rosji. Pogorszenie stosunków ze wschodnim sąsiadem na początku nowego stulecia stawało się faktem. Prezydent Białorusi tłumaczył początkowo, że przyczyną załamania procesu zbliżania Białorusi i Rosji było opanowanie Kremla przez liberałów i wrogów integracji. W miarę upływu czasu zmieniał zdanie i głosił, że utrzymujący się konflikt między krajami ma charakter systemowy i wynika z istoty państwowości rosyjskiej niezdolnej do budowania relacji z sąsiadami na zasadzie zaakceptowania ich suwerenności i niezależności⁶².

Powołane w 1999 r. Państwo Związkowe Białorusi i Rosji dawało prezydentom obu krajów jednakowe kompetencje i zakres władzy, czego nie był w stanie zaakceptować nowy gospodarz Kremla. Putin próbował określić granice wpływów w tym związku proporcjonalnie do potencjału gospodarczego i politycznego obu stron, co jednak naruszałoby zasady obowiązującego traktatu. Brak zgody na takie zmiany ze strony Łukaszenki faktycznie zamroził realizację większości umów integracyjnych podpisywanych w czasie prezydentury Borysa Jelcyna.

Rosja domagała się przede wszystkim realizacji tej części porozumień gospodarczych, które pozwalały na udział rosyjskich koncernów w prywatyzacji białoruskiego przemysłu i infrastruktury przesyłowej surowców energetycznych. Łukaszenko, nie zmieniając retoryki integracyjnej, faktycznie blokował ten proces. Spełnienie oczekiwań rosyjskich pozbawiałoby prezydenta Białorusi kontroli nad gospodarką własnego kraju, a w dalszej kolejności całkowite uzależnienie od Kremla. Dlatego wchodzenie kapitału rosyjskiego na rynek białoruski napotykało większe przeszkody niż na rynki krajów, których nie wiązały z Rosją żadne plany integracyjne⁶³. Interesy obu krajów definiowane przez prezydentów stały się mocno rozbieżne. Łukaszenko pozbawiony perspektyw na odegranie jakiegokolwiek roli na rosyjskiej scenie politycz-

61 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi...*, s. 152-153; У. Снапкоўскі, *Прэзідэнт Беларусі А. Лукашэнка аб прычынах пагаршэння беларуска-расійскіх адносін*, [w:] *Белорусь в современном мире. Материалы IX Международной научной конференции посвященной 89-летию образования Белорусского государственного университета*, Минск 2010, s. 51; R. Sadowski, *Białoruś-Rosja: integracja wschodnioeuropejska*, wyd. Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa 2003, s. 7-8.

62 *Ibidem*, s. 51-52.

63 M. Czerwiński, *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji – założenia i realizacja*, [w:] *Stosunki-polsko-białoruskie. Państwo i społeczeństwo*, t. 1, red. S. Jaczyński, R. Pękasa, Siedlce 2009, s. 76.

nej skoncentrował się na umacnianiu swojej pozycji na Białorusi. Putin natomiast dążył do jak najszerzego powiązania Białorusi z Rosją, nie wyłączając inkorporacji w skład Federacji, jako kolejnego jej podmiotu, gdzie Łukaszenca byłoby dane co najwyżej stanowisko gubernatora⁶⁴.

W 2003 r. rosyjski koncern *Gazprom* podjął próbę przejęcia pakietu kontrolnego białoruskiego monopolisty w dystrybucji i handlu gazem, dysponenta instalacji gazowych na terenie Białorusi – *Bieltransgazu*⁶⁵. Władze białoruskie nie zgodziły się na sprzedaż pakietu większościowego, a ponadto zażądały za udziały oferowane do zbycia kilkakrotnie większych sum niż proponowane przez rosyjski koncern. U schyłku roku strona rosyjska postanowiła wymusić ustępstwa, oferując dostawy gazu na Białoruś po cenach zbliżonych do rynkowych, co oznaczało ponad 3-krotny wzrost kosztów tego surowca⁶⁶. Prezydent Białorusi w rewanżu zażądał odpowiednich opłat za tranzyt przez Białoruś ropy, gazu i innych towarów przewożonych drogami lądowymi do Europy i z Europy. W wyniku przedłużających się rozbieżności w sprawie wzajemnych roszczeń finansowych w styczniu 2004 r. doszło do wstrzymania dostaw gazu na Białoruś⁶⁷.

W białoruskiej propagandzie władze Rosji obarczono winą za rosnące ceny nośników energii, żywności, opłat komunalnych, lecz przede wszystkim o burzenie harmonijnych i przyjaznych stosunków między obu narodami i krajami. Łukaszenko w przemówieniu telewizyjnym porównał Rosjan do Niemców okupujących Białoruś podczas II wojny światowej⁶⁸. Pierwsza „wojna gazowa” skończyła się spektakularnym porozumieniem Łukaszenki i Putina w rosyjskim kurorcie Soczi w czerwcu 2004 r. na zasadzie zachowania dotychczasowych warunków dostaw błękitnego paliwa⁶⁹.

Rosja w tym czasie bardziej skupiała się na włączeniu Ukrainy do projektowanej Jednolitej Przestrzeni Ekonomicznej. Stosowne porozumienie prezydenci Włodzimierz Putin i Leonid Kuczma zawarli wiosną 2004 roku. Z punktu widzenia Moskwy stosunki z Białorusią stawały się drugoplanowe, lecz „pomarańczowa rewolucja” stworzyła ponownie warunki do zbliżania Białorusi i Rosji. Białoruś stanowiła w tych warunkach dla Moskwy jedyny pewny korytarz do Europy. W praktyce obie strony chwilowo zaprzestały okazywania gestów drażniących sojusznika, ograniczyły się do mówienia o integracji bez podejmowania konkretnych działań w tym kierunku⁷⁰.

64 W. Konończuk, *Trudny „sojusznik”*. Białoruś w polityce Rosji, „Prace OSW”, Warszawa 2008, s. 9.

65 А. Ляховіч, *Палітычны кантэкст папярэдадні парляменцкіх выбараў і рэфэрэндуму*, [w:] *Найноўшая гісторыя беларускага парламентарызму...*, s. 111-121.

66 Białoruś płaciła za tysiiąc metrów sześciennych gazu rosyjskiego 46,68 dol., na wolnym rynku cena tego surowca wahała się w granicach 150 dol.

67 A. Moszes, *Powstanie postimperialnej Rosji i perspektywy odzyskania wpływów na obszarze postradzieckim*, [w:] *Imperium Putina...*, s. 132.

68 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi...*, s. 154.

69 А. Ляховіч, *Палітычны кантэкст папярэдадні парляменцкіх выбараў і рэфэрэндуму...*, s. 128-130.

70 W. Konończuk, *Trudny „sojusznik”...*, s. 9-10.

Łukaszenko dość trafnie oceniał znaczenie swojego kraju dla Rosji. W wyniku gwałtownego ograniczenia wpływów rosyjskich na Ukrainie Moskwa nie mogła sobie pozwolić na utratę tak ważnego sojusznika w Europie. Każda destabilizacja systemu politycznego na Białorusi mogła być szkodliwa dla rosyjskich interesów. Prezydent Białorusi, mimo niezbyt dobrych osobistych relacji z Włodzimierzem Putinem, mógł być pewny, że Kreml nie uczyni nic, aby pozbawić go władzy, gdyż był gwarantem prorosyjskiej orientacji państwa. Za pozostawanie w rosyjskiej orbicie wpływów wystawiał Rosji wysokie rachunki. Jedynie z tytułu obniżonych cen na gaz Białoruś zyskiwała każdego roku kilka miliardów dolarów⁷¹. Różne ulgi celne i podatkowe z reguły były korzystne dla białoruskiego budżetu.

Drażliwym problemem był reeksport rosyjskiej ropy naftowej w postaci produktów białoruskiego przemysłu petrochemicznego. W 2004 r. Białoruś wyeksportowała 13 mln ton produktów ropopochodnych wyprodukowanych z rosyjskiego surowca nabytego po cenach znacznie niższych niż rynkowe⁷².

Chociaż z punktu widzenia interesów rosyjskich korzystnym było pozostawanie Łukaszenki na najwyższym urzędzie w państwie, lecz elitom kremlowskim nie zależało na umacnianiu jego pozycji, ponieważ nie spełniał ich oczekiwań w kwestiach prywatyzacyjnych, był nieprzewidywalny i niesterowalny. Politycy i analitycy rosyjscy oceniali w 2005 r., że wymuszanie integracji poprzez nacisk przy wykorzystaniu cen ropy i gazu może okazać się nieskuteczne, gdyż Łukaszenko, ich zdaniem, prędzej wybrałby totalną izolację Białorusi, niż zgodziłby się na ograniczenie lub oddanie swojej władzy⁷³. Rosja, nie znajdując innego rozwiązania, wsparła go podczas kolejnych wyborów prezydenckich w marcu 2006 roku⁷⁴. Obserwatorzy Dumy Państwowej Federacji Rosyjskiej uznali ich ważność wbrew opiniom ekspertów z OBWE zarzucającym liczne fałszerstwa i manipulacje⁷⁵. Prezydent Putin pogratulował Łukaszence błyskotliwego zwycięstwa wyborczego⁷⁶. Interesy geopolityczne Kremla skłaniały władze Rosji do akceptowania istniejącego stanu rzeczy na Białorusi.

W Rosji argumenty przemawiające za dotowaniem Białorusi głosili zarówno politycy, ekonomiści, jak i wojskowi. Dość obszernie przedstawił je jeden z ekonomistów Rosyjskiej Akademii Nauk, Jurij Bodin, nazywając Białoruś w tytule swojej

71 *Россия подсчитала, сколько потеряла на поставках газа в Беларусь в 2004-2008 годах*: <http://bdg.by/news/economics/6489.html> (odczyt 26.07.2014).

72 *Александра Лукашенко готовят к недружественному поглощению*: <http://bsdp.org/?q=be/node/1111> (dostęp 20.03.2014). W 2005 r. Białoruś kupowała ropę naftową w Rosji po 29 dol. za baryłkę. Średnia cena na giełdach światowych wynosiła 46 dolarów.

73 *Александра Лукашенко готовят к недружественному поглощению*: <http://bsdp.org/?q=be/node/1111> (dostęp 20.03.2014).

74 R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś...*, s. 182.

75 Stanowiska przedstawicieli Dumy FR stwierdzających demokratyczny charakter wyborów prezydenckich 19 marca 2006 r. zostały przedstawione w posłaniu do przewodniczącej Białoruskiej Centralnej Komisji Wyborczej Lidii Jarmoszynej: http://www.library.by/portalus/modules/belarus/data/files/admin/001_gruzdev.pdf (dostęp 20.03.2013).

76 *Владимир Путин поздравил Александра Лукашенко с переизбранием на президентский пост*: http://naviny.by/rubrics/elections/2006/03/20/ic_news_623_344871/ (dostęp 20.03.2014).

rozprawy naukowej „twierdzą brzeską współczesnej Rosji”⁷⁷. Po fiasku rosyjskiej inicjatywy powołania Jednolitej Przestrzeni Ekonomicznej z udziałem Ukrainy, Białoruś pozostała jedynym sojusznikiem na zachodniej flance Rosji⁷⁸. Bodin w pierwszej kolejności wskazywał rolę Białorusi jako buforu między NATO i Rosją. Wobec niepewnej Ukrainy i nieprzyjaznych Rosji republik bałtyckich znaczenie białoruskiego buforu miało dla Moskwy strategiczne znaczenie. Jego wartość wzrosła jeszcze bardziej po ogłoszeniu planów rozmieszczenia na terenie Polski i Czech amerykańskiej tarczy antyrakietowej. Rosja w tych warunkach w relacjach z Białorusią godziła się na rozwiązania przynoszące jej znaczne straty finansowe. Rezygnując z planów sprzedaży gazu i ropy po cenach rynkowych, dotowała w ten sposób tylko w 2007 r. gospodarke białoruską kwotą 5,8 mld dolarów⁷⁹. Polityka Łukaszenki pod hasłem „strategicznego partnerstwa z Rosją” miała mocne uzasadnienie finansowe.

Rosja oprócz tanich surowców dawała także białoruskiej gospodarce swój rynek zbytu⁸⁰. Władze tego państwa od 2005 r. mimo istnienia unii celnej próbowały, chroniąc swój rynek, wprowadzać liczne ograniczenia importowe na towary białoruskie. Białoruś w odwecie reagowała w podobny sposób. Na początku 2007 r. na Białorusi obowiązywało 146 ograniczeń na import towarów z Rosji – alkohol, tytoń, ryby, wyroby chemiczne⁸¹.

W warunkach rosnącej rywalizacji gospodarczej z Rosją Białoruś zaczęła wykorzystywać tzw. „potencjał tranzytowy”. Każda zapowiedź podniesienia cen na gaz lub ropę powodowała żądania Mińska wyższych cen za tranzyt tych surowców do Europy. Ograniczanie dostaw gazu na Białoruś przez „Gazprom” w styczniu 2007 r., z powodu nieuregulowanych płatności, spowodowało nielegalne pobieranie brakującego surowca dla potrzeb białoruskich konsumentów i przemysłu.

Kryzysom gazowym w stosunkach białorusko-rosyjskich najczęściej towarzyszyły kryzysy naftowe. Rosja eksportowaną na Białoruś ropę od 2007 r. obłożyła cłem, co w naturalny sposób spowodowało wzrost ceny tego surowca. W 2007 r. Białoruś importowała z Rosji 19,32 mln ton ropy, a jej eksport na rynki europejskie wynosił 13,49 mln ton w postaci produktów naftowych i 1,35 mln ton ropy surowej⁸². Przetwórstwo ropy w rafineriach w Mozyrzcu i Połocku oraz jej reeksport w postaci produktów ropopochodnych był istotnym źródłem zasilania budżetu państwa białoruskiego.

77 Ю. Бодин, *Белоруссия – это „Брестская крепость” современной России*, Москва 2008.

78 Ukraina zainteresowana była jedynie strefą wolnego handlu na tej przestrzeni, aby mieć dostęp do tanich rosyjskich surowców energetycznych. Inne formy zacieśniania współpracy z Rosją nie były brane pod uwagę przez przywódców ukraińskich spod znaku „pomarańczowej rewolucji”.

79 Ю. Бодин, *Белоруссия – это „Брестская крепость”...*, s. 145-156. Rosja podniosła cenę za gaz w 2007 r. z 46 do 100 dol. za 1 tys. metrów sześciennych, zgodziła się jednak płacić wyższe stawki za tranzyt gazu z 0,55 do 1,45 dol. za 1 tys. metrów sześciennych na każdym odcinku długości 100 kilometrów. Było to rozwiązanie mniej korzystne dla Białorusi od wcześniejszego. Zwiększało zobowiązania płatnicze wobec Rosji o 1,5 mld dol. (Бодин, s. 157-161).

80 R. Sadowski, *Białoruś 2006*, „Raport Ośrodka Studiów Wschodnich”, styczeń 2007, Warszawa 2007, s. 15.

81 W. Konończuk, *Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji...*, s. 14.

82 M. Czerwiński, *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji...*, s. 80.

Dlatego wprowadzenie przez Rosję ceł eksportowych okazało się potężnym wstrząsem dla finansów Białorusi i zmieniło klimat w stosunkach dwustronnych. Podwyżki zarówno ceny gazu, jak i ropy naftowej, nie oznaczały jeszcze wywindowania ich do poziomu występującego w handlu tymi surowcami na rynkach europejskich. Rosja wciąż zapewniała dostawy po cenach znacznie niższych niż do innych krajów.

Celem polityki rosyjskiej stało się przejęcie kontroli nad białoruskimi instalacjami przesyłowymi ropy i gazu do Europy⁸³. Rosja dość skutecznie wykorzystała zarówno uzależnienie Białorusi od swoich surowców, jak i rynków zbytu, była w stanie wywołać kryzysy w obsłudze długów. Zadłużenie w Rosji sprawiło zawarcie przez rząd białoruski 18 maja 2007 r. umowy z „Gazpromem” pozwalającej na przejęcie pakietu kontrolnego akcji „Bieltransgazu” za 2,5 mld USD w latach 2007-2010⁸⁴. Białoruś straciła bardzo mocny atut sprawnie wykorzystywany przez wiele lat w kształtowaniu relacji ekonomicznych z Rosją.

Zmiany w polityce gospodarczej Rosji wobec Białorusi spowodowały załamanie dotychczasowego modelu stosunków międzypaństwowych obowiązującego od schyłku rządów parlamentarnych, którego „istotę można określić w następujący sposób: tanie rosyjskie surowce i chłonny rosyjski rynek w zamian za lojalność w polityce międzynarodowej i sojusz wojskowo-polityczny z Rosją”⁸⁵. Polityka Kremla zmierzała do stopniowego przejmowania kontroli nad strategicznymi przedsiębiorstwami sojuszniczego państwa. Nikt już na Białorusi nie wspominał o integracji, gdyż w nowych realiach oznaczało to likwidację białoruskiej państwowości, w tym i prezydenckiego urzędu⁸⁶.

Mimo zmiany na urządzie prezydenckim w Rosji w maju 2008 r. polityka rosyjska wobec Białorusi nie uległa zmianie. Były prezydent Putin, od 8 maja pełnił funkcję premiera Federacji i zapewniał kontynuację polityki zagranicznej. W 2008 r. cena gazu sprzedawanego Białorusi wzrosła ze 120 do 185 dol. za tysiąc metrów sześciennych⁸⁷. W lipcu 2008 r. telewizja rosyjska wyemitowała pierwszą część filmu dokumentalnego „Ojciec chrzestny” o Aleksandrze Łukaszence, w którym przywódca białoruski pokazany był jako oszust, człowiek niepoczytalny i przestępca. Prezydent Dmitrij Miedwiediew demonstracyjnie odmówił Łukaszence spotkania w cztery oczy 20 sierpnia 2008 r. podczas szczytu przywódców państw Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym w Erewaniu⁸⁸.

Kryzys gruziński w sierpniu 2008 r. spowodował dalsze ochładzanie relacji białorusko-rosyjskich, gdyż Łukaszenko nie udzielił nawet politycznego wsparcia sojusz-

83 R. Sadowski, *Białoruś 2006...*, s. 16.

84 I. Topolski, *Stosunki białorusko-rosyjskie*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych...*, s. 194.

85 У. Е. Снапкоўскі, *Аб новых момантах знешняй палітыкі прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Г. Лукашэнкі*, [w:] *Белорусь в современном мире. Материалы IX Международной научной конференции посвященной 88-летию образования Белорусского государственного университета*, Минск 2009, s. 54.

86 Tamże, s. 55.

87 P. Maciążek, *Polityka zagraniczna*: <http://polityka.zagraniczna.blox.pl/html/1310721,262146,21.html?723935> (dostęp 03.09.2013). Ukraina w tym czasie płaciła 220 USD, Niemcy 280, Polska około 350.

88 *Ibidem*.

nikowi, a następnie odmówił uznania suwerenności Abchazji i Osetii Południowej⁸⁹. Problem uznania niepodległości byłych gruzińskich prowincji stał się przedmiotem gry Mińska i Moskwy, w której strona białoruska na szali stawiała ustępstwa ekonomiczne ze strony Rosji. Reakcją Kremla była nasilona propaganda w rosyjskich mediach, ukierunkowana na kompromitację Łukaszenki. W odwecie ograniczono emisje rosyjskich programów informacyjnych na Białorusi.

23 lipca 2009 r. Łukaszenko wygłosił wykład na temat białoruskiej polityki zagranicznej zaproszonym szefom placówek dyplomatycznych w Mińsku. Dotychczasową politykę ocenił jako słuszną, lecz jednowymiarową i zorientowaną na Rosję⁹⁰. W nowym wydaniu miała ona stać się wielowektorową, ze szczególnym uwzględnieniem Moskwy i Brukseli, jako głównych ośrodków przyciągających uwagę Mińska. Nowością było wskazanie równorzędności Rosji i UE w roli partnerów politycznych i gospodarczych Białorusi, z podkreśleniem, że Moskwa nie będzie traktowana jako uprzywilejowany sojusznik numer jeden⁹¹.

Nowa strategia białoruskiego przywódcy nie wpłynęła na politykę Kremla. Na posiedzeniu Rady Ministrów Państwa Związkowego 30 stycznia 2009 r. premier Rosji Władimir Putin uzależnił preferencyjny dostęp białoruskich produktów na rosyjskim rynku od powstania wspólnych holdingów, które w rzeczywistości miały stanowić instrument przejmowania poszczególnych sektorów białoruskiej gospodarki przez kapitał rosyjski. W pierwszej kolejności Rosjanie chcieli tworzyć wspólne holdingi w sektorze mleczarskim. Strona białoruska uciekała się do wypróbowanej strategii mówienia o problemie, lecz unikania jednocześnie jakichkolwiek działań w jego rozwiązaniu. Zniecierpliwione tym władze Rosji 6 czerwca 2009 r. ogłosiły zakaz wwozu białoruskich produktów mleczarskich na teren swojego państwa⁹². Rozpoczęła się „wojna mleczna” podobna charakterem do wcześniejszych „wojen gazowych”.

Na początku 2009 r. Rosja zaproponowała utworzenie holdingu naftowego, gdzie białoruski wkład do wspólnego przedsięwzięcia miał stanowić odcinek ropociągu „Przyjaźń” znajdujący się w granicach państwa⁹³. Opieszałość i gra na czas także w tym przypadku stała się metodą w rozwiązywaniu trudnych problemów ze stroną rosyjską. W efekcie rok 2010 zastał Białoruś bez kontraktu na dostawę ropy naftowej.

89 В. Костюгова, А. Паньковский, *Российско-белорусские отношения: теперь вместе порознь*, [w:] *Белорусский ежегодник 2009. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2009 г.*, wyd. Белорусский Институт Стратегических Исследований, Минск 2010, s. 63.

90 *Беларусь не отступит от принципа проведения многовекторной политики*: <http://www.president.gov.by/press75148.html> (dostęp 23.09.2014).

91 *Интервью Президента Республики Беларусь А.Г.Лукашенко телеканалу «Евроньюс»*: <http://www.tvr.by/rus/eventar.asp?year=2010&id=42#42> (dostęp 23.09.2014).

92 В. Костюгова, А. Паньковский, *Российско-белорусские отношения: теперь вместе порознь*, [w:] *Белорусский ежегодник 2009. Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2009 г.*, wyd. Белорусский Институт Стратегических Исследований, Минск 2010, s. 65.

93 *Ibidem*, s. 67.

Obawa przed utratą rynku rosyjskiego spowodowała przyspieszenie decyzji Łukaszenki o przystąpieniu Białorusi do projektowanego Związku Celnego z Rosją i Kazachstanem na warunkach proponowanych przez Kreml. Stosowne porozumienie prezydenci trzech państw podpisali w Mińsku 27 listopada 2009 roku⁹⁴. Zgodnie z jego brzmieniem na przestrzeni trzech państw ruch towarów, kapitału i usług miał dokonywać się bez żadnych ograniczeń, z wyłączeniem ropy naftowej, która miała być obłożona cłem eksportowym, w przypadku reeksportu przez Białoruś do państw trzecich. Rosja zabezpieczyła się w ten sposób przed zakupem rosyjskiego surowca przez Białoruś po cenach obowiązujących na jej rynku wewnętrznym w celu odsprzedaży na warunkach wolnorynkowych. Początek funkcjonowania Związku Celnego przewidziany na 1 lipca 2010 r. stał się jednak niemożliwy, gdyż Łukaszenko podczas kolejnych negocjacji nie godził się na wprowadzenie ceł eksportowych na ropę naftową⁹⁵.

Lata 2009–2010 były okresem systematycznego narastania napięcia w stosunkach białorusko-rosyjskich. Białoruś ze względu na politykę kaukaską i złagodzenie represji wobec opozycji została zaproszona przez Unię Europejską do „Partnerstwa Wschodniego”. Łukaszenko otrzymał atut w relacjach z Rosją pozwalający na demonstrację gotowości do zmiany orientacji politycznej na prozachodnią. W telewizji rosyjskiej konsekwentnie emitowano kolejne części filmu dokumentalnego „Ojciec chrzestny” z Łukaszenką w roli głównej⁹⁶. Pogarszające się stosunki Białorusi z Rosją skłoniły Unię Europejską do stopniowego znoszenia sankcji wobec białoruskiego reżimu i stosowania zachęt do dalszej demokratyzacji. Obiecano inwestycje i kredyty w zamian za demokratyczne wybory prezydenckie wyznaczone na 19 grudnia 2010 roku⁹⁷.

Dziesięć dni przed tymi wyborami władze Rosji zmieniły taktykę wobec Białorusi. Prezydent Miedwiediew podczas spotkania przywódców państw Związku Celnego w Moskwie zgodził na rozwiązania dotyczących dostaw rosyjskich surowców energetycznych na Białoruś na warunkach oczekiwanych przez Łukaszenkę⁹⁸. Porozumienie przewidywało bezcłowy eksport ropy na Białoruś, jej przetwórstwo w białoruskich rafineriach, lecz w przypadku sprzedaży produktów ropopochodnych do krajów trzecich cła eksportowe w pełni miały trafiać do budżetu rosyjskiego. Zmiana stanowiska Rosji w sprawie zasad sprzedaży ropy naftowej miała – według wyliczeń

94 *О едином нетарифном регулировании таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации*: http://bankzakonov.com/republic_pravo_by_2010/blockm8/rtf-n5j0i2/index.htm (dostęp 25.09.2014).

95 J. Mielnik, *Celna porażka Rosji*: <http://www.obserwatorfinansowy.pl/2010/05/25/celna-porazka-rosji/> (dostęp 08.11.2013).

96 *Медведев выпустил «Крестного батьку-4»*: http://naviny.by/rubrics/politic/2010/10/04/ic_articles_112_170696/ (dostęp 25.11.2014).

97 *Европа огласила ценник на свободные выборы в Беларуси*: http://naviny.by/rubrics/elections/2010/11/02/ic_articles_623_171084/ (dostęp 24.11.2014).

98 *Беларусь – Россия: точка возврата*: http://naviny.by/rubrics/politic/2010/12/09/ic_articles_112_171607/ (dostęp 26.09.2014).

Ministerstwa Finansów FR – przynieść Białorusi zysk wielkości blisko 4 mld dol. rocznie⁹⁹.

Rosja tuż przed wyborami przeliczyła Unię Europejską wielkością pomocy dla Białorusi. Unia składała obietnice i stawiała warunki, Rosja zaś dawała realne pieniądze w postaci tanich surowców. W tej sytuacji Łukaszenko nie musiał liczyć się ze stanowiskiem Brukseli i spełniać jej oczekiwań w sprawie zapewnienia warunków dla przeprowadzenia demokratycznych wyborów prezydenckich. Zamrożenie stosunków z Zachodem po wyborach prezydenckich 19 grudnia 2010 r., z powodu aresztowań działaczy opozycyjnych, sprawiło, że Rosja stała się ponownie jedynym realnym sojusznikiem. Ceną za okazane wsparcie ze strony Kremla było przyspieszenie procesu prywatyzacji białoruskiej gospodarki przy udziale kapitału rosyjskiego. Pozbawiony atutów na arenie międzynarodowej prezydent Białorusi znalazł się w jeszcze większej zależności od Rosji¹⁰⁰.

Unia Celna Białorusi, Rosji i Kazachstanu wywindowała poziom wymiany handlowej między Rosją i Białorusią w 2012 r. do wartości 45 mld dolarów¹⁰¹. Jedynie 2 razy większe były obroty handlowe Rosji z potężnymi Chinami.

Autorytarne systemy polityczne Rosji i Białorusi sprawiały, że najważniejsze sprawy między tymi państwami były rozstrzygane między prezydentami. Powrót Władimira Putina na najwyższy urząd w Rosji w 2012 r. sprawił, że stan stosunków międzypaństwowych w dużym stopniu stanowił odbicie relacji osobistych między przywódcami Rosji i Białorusi. Redaktor gazety „Народная Воля” („Wola Ludu”), Świetłana Kalinkina, porównała te stosunki do związku między narkomanem i dilerem. „W gruncie rzeczy – mówiła w debacie redakcyjnej – polityka Łukaszenki ogranicza się do tego, aby w jakimś czasie X pojechać do Putina, coś mu obiecać, dogadać się w jakiejś sprawie i wziąć pieniądze. I dlatego Łukaszenko, cokolwiek by on nie myślał, i jakkolwiek by nie odnosił się do Putina (są liczne dowody, że nie lubi Władimira Władimirowicza), tym niemniej jest bardzo posłusznym i absolutnie marionetkowym przywódcą jakoby niezależnego państwa. Sądzę, że to całkiem satysfakcjonuje Putina”¹⁰².

Retoryka z obu stron sugerowała jednak, że po trzech latach chłodu w relacjach białorusko-rosyjskich zapanował duch zgody i jedności. W orędziu do narodu i Zgromadzenia Narodowego 19 kwietnia 2013 r. prezydent Łukaszenko oznajmił, że „z bratnią Rosją wiążą nas sojusznicze stosunki, nie ma między nami żadnych

99 *Россия отменит пошлины на нефть для Беларуси, но не безвозмездно*: http://naviny.by/rubrics/economic/2010/12/09/ic_news_113_356881/ (dostęp 24.11.2014).

100 *Станет ли Беларусь для России «Чечней на западе»?* http://naviny.by/rubrics/politic/2011/02/23/ic_articles_112_172588/ (dostęp 23.11.2014).

101 *Мясникович предложил Медведеву обсудить новые подходы в реализации совместных проектов*, http://www.belta.by/ru/all_news/economics/Mjasnikovich-predlozhit-Medvedevu-obsudit-novye-podxody-v-realizatsii-sovmestnyx-proektov_i_635212.html (11.01.2015).

102 *Белорусско-российские отношения: проблемы и перспективы*, <http://www.ucpb.org/news/politics/ryzhkov-kalinkina> (dostęp 10.01.2015).

politycznych rozbieżności. (...) Chcę przy tym otwarcie i uczciwie oznajmić Unii Europejskiej, USA i pozostałym: prowadząc rozmowy z wami w żadnym wypadku nie będziemy kierować się zasadą z wami lub z Rosją. U nas takiego wyboru nie ma. Rosja, naród rosyjski i Białorusini to jedna całość. To jedno drzewo. My w rzeczywistości nie możemy być bez Rosji, tak jak Rosja nie może podrzucić komukolwiek pod nogę Białorusinów¹⁰³. Wcześniejsze konflikty, jak tzw. „wojny gazowe” lub „mleczne”, szef białoruskiej dyplomacji Władimir Makiej nazywał sprzecznością interesów występujących w każdym układzie biznesowym, rozstrzyganym na drodze pertraktacji¹⁰⁴. Z drugiej strony w podobnym tonie wypowiadali się najwyżsi przedstawiciele władz Rosji. Przewodniczący Dumy Siergiej Naryszkin podczas wizyty na Białorusi w czerwcu 2014 r. mówił, że „Białorusini i Rosjanie bardzo dobrze znają i rozumieją jedni drugich. My w rzeczywistości to najbliższe sobie i braterskie kraje. Nas nic nie dzieli, ani bariery językowe, ani formalności graniczne. Łączą bogate duchowe i kulturalne wartości oraz wspólna pamięć historyczna”¹⁰⁵.

Retoryce tej towarzyszyła jednak twarda gra prowadzona między dygnitarzami obu państw, której stawką była własna racja stanu i interesy osobiste przywódców. Putin podejmował nieustanne próby przejmowania kontroli nad strategicznymi obiektami na Białorusi, Łukaszenko zaś wykorzystywał każdą okazję dla umocnienia swojej pozycji w relacjach z Putinem i poluzowania zależności gospodarczej od Rosji. Szczególnie widoczne to było w 2014 r. na tle kryzysu ukraińskiego.

Reżim ustanowiony w Kijowie przez Majdan w lutym 2014 r. bardzo negatywnie został przyjęty przez Moskwę, natomiast w Mińsku spotkał się ze wstrząsliwą akceptacją, a pierwsze spekulacje o możliwości rozpadu Ukrainy z wyraźną dezaprobatą. „Ukraina powinna stanowić całość”, „Nikt nie powinien dzielić tego wielkiego kraju, on nam nie jest obcym” – mówił białoruski prezydent¹⁰⁶. Łukaszenko dość szybko znalazł wspólny język z nowym prezydentem Ukrainy Petrem Poroszenką. Był także konsekwentny w sprawie najistotniejszej dla Ukrainy, a mianowicie integralności terytorialnej państwa. Nie uznał ani aneksji Krymu przez Rosję, ani jakiegokolwiek podmiotowości Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej¹⁰⁷. Paradoksalnie jednak, nie poprawne stosunki z nowymi władzami Ukrainy, lecz

103 Лукашенко: требовать, чтобы Беларусь отвернулась от России, контрпродуктивно, http://www.belta.by/ru/all_news/president/Lukashenko-trebovat-chtoby-Belarus-otvernuilas-ot-Rossiikontproduktivno_i_631750.html (dostęp 10.01.2015).

104 Россия для Беларуси самое близкое государство и стратегический партнер – Макей, http://www.belta.by/ru/all_news/politics/Rossija-dlja-Belarusi-samoe-bлизкое-gosudarstvo-i-strategicheskij-partner---Makej_i_652506.html (dostęp 11.01.2015).

105 С. Нарышкин, Беларусь и Россия являются самыми близкими и по-настоящему братскими странами, Нарышкин, http://www.belta.by/ru/all_news/politics/Belarus-i-Rossija-javljajutsja-samymi-bлизкими-i-po-nastojaschemu-bratskimi-stranami---Naryshkin_i_673023.html (dostęp 11.01.2015).

106 Лукашенко о событиях в Украине: «Это только начало», <http://news.tut.by/politics/387999.html> (dostęp 09.12.2014).

107 Беларусь не признает ЛНР и ДНР, – Лукашенко, http://lb.ua/news/2014/10/03/281494_belarus_priznaet_lnr_dnr_.html (dostęp 09.12.2014).

dramatyczna sytuacja w sąsiednim kraju umacniała pozycję polityczną Łukaszenki na Białorusi. Nawet zdaniem niechętnych mu białoruskich niezależnych komentatorów strach przed chaosem, Majdanem i wojną domową czynił prezydenta w opinii większości obywateli gwarantem pokoju, stabilności i względnego dobrobytu¹⁰⁸.

Rosja w 2014 r., nie chcąc zrażać do siebie zachodniego sąsiada, bez ociągania się dostarczyła Białorusi 23 mln ton ropy po preferencyjnych cenach, ze świadomością, że znaczna jej część zostanie przeznaczona na reeksport, a w konsekwencji zbilansowanie białoruskiego budżetu. Alternatywą mogłoby być udzielenie nowego kredytu wielkości 2-3 mld dolarów¹⁰⁹.

Sankcje nałożone przez Zachód na Rosję latem 2014 r. i odwetowe działania Rosji zakazujące importu żywności z krajów, które przyłączyły się do polityki sankcji, w Mińsku zostały odczytane jako szansa na wielkie zyski. Białoruś nie tylko nie przyłączyła się do rosyjskiej polityki zakazu importu żywności, lecz szybko zaczęła zwiększać zakupy owoców, warzyw i mięsa w krajach UE z zamiarem reeksportu ich do Rosji. Pierwsza poważna próba spójności Unii Celnej Rosji, Białorusi i Kazachstanu wypadła wyjątkowo fatalnie. Jesienią 2014 r. Rosja wprowadziła wyrywkowe kontrole celne na granicy z Białorusią, Białoruś w odwecie uczyniła to samo wobec transportów z rosyjskimi towarami jadącymi na Zachód. Zakwestionowana została także część eksportowanych do Rosji produktów białoruskiego przetwórstwa rolnego. W Moskwie podejrzewano, że zostały wyprodukowane z surowców sprowadzonych z Unii Europejskiej¹¹⁰.

Stosunki białorusko-rosyjskie od rozpadu ZSRR do czasów współczesnych budowane były na fundamencie interesów politycznych i ekonomicznych definiowanych autonomicznie zarówno w Moskwie, jak i Mińsku. Interes Rosji od 1993 r. pozostaje niezmienny – utrzymanie Białorusi w strefie swoich wpływów. W Mińsku oczekiwania pod adresem Rosji także od ponad dwudziestu lat nie ulegają żadnym fluktuacjom – uzyskać tanie surowce i utrzymać rosyjski rynek zbytu. Rosja nieustannie dążyła i dąży do obniżenia kosztów obsługi białoruskiej przyjaźni. Białoruś równie intensywnie poszukiwała i poszukuje metod zmuszania sojusznika do utrzymania, a nawet zwiększania dotacji.

An alliance of common interest. Belarusian-Russian relations in the years 1991-2014

In the first years following the declaration of independence, Belarus sought economic partners other than Russia. The authorities of the Russian Federation were focused at the time on solving their internal problems. The fiasco of the Belarusian authorities in their search for new markets and loans in the West, coinciding with an appalling economic situation, prompted Minsk to seek integration with Russia on the terms proposed by Moscow. The first signals of a potential

108 *Белорусско-российские отношения: проблемы и перспективы*, <http://www.ucpb.org/news/politics/ryzhkov-kalinkina> (dostęp 10.01.2015).

109 *На фоне украинского кризиса белорусско-российские отношения демонстрируют стабильность*, <http://eurasian.su/news/na-fone-ukrainskogo-krizisa-belorussko> (dostęp 12.01.2015).

110 *Ограничение поставок белорусской продукции в Россию. Лукашенко ожидает ясности от России в отношении Беларуси*: http://www.belta.by/ru/all_news/president/Lukashenko-ozhidaet-jasnosti-ot-Rossii-v-otnoshenii-Belarusi_i_689381.html (dostęp 12.01.2015).

NATO expansion towards the east motivated Russia to give much greater importance to Belarus for geopolitical reasons. For Alexander Lukashenko, first President of Belarus, integration with Russia became the foundation of his political agenda. Rapid economic growth achieved by means of cheap Russian energy resources strengthened the position of Lukashenko in Belarus and boosted his popularity in Russia.

The change in the position of President of Russia in the year 2000 and the models of integration proposed by Vladimir Putin led to a certain downturn in political relations and a number of crises caused mainly by disagreements over the prices paid by Belarus for Russian energy resources. Lukashenko constantly needed support from Russia due to the sanctions imposed by the West in response to his violations of the principles of democracy. As a consequence, despite the crises, both countries have come increasingly closer at all levels.

Translated by Jakub Perliński

Союз интересов. Белорусско-российские отношения 1991-2014

В первые годы после обретения независимости Белоруссия искала альтернативных к России партнеров для экономического сотрудничества. Власти Российской Федерации были сосредоточены на разрешении внутренних проблем. Фиаско белорусских властей в процессе поиска рынков сбыта и кредитов на Западе, а также отчаянное экономическое положение склонили Минск к интеграции с Россией на условиях, предлагаемых Москвой. Первые сигналы о возможном расширении НАТО на восток причинились к тому, что Белоруссия из-за геополитических соображений приобрела гораздо большее значение для России. Первый президент Белоруссии Александр Лукашенко лозунг интеграции с Россией сделал основой своей политической программы. Быстрый экономический рост, достигнутый благодаря доступу к дешевому российскому энергетическому сырью, укрепил позиции Лукашенко в Белоруссии и поспособствовал росту его популярности в России.

Смена на посту президента России в 2000 году и, предложенные Владимиром Путиным формы интеграции обеих стран, привели к охлаждению политических отношений и многочисленным кризисам, вызванным, главным образом, разницей во взглядах на цены, уплачиваемые Белоруссией за энергетическое сырье. Россия, как главный партнер, была постоянно нужна Лукашенко, также из-за санкций, наложенных на Минский режим Западом за нарушение демократических правил. В результате, несмотря на кризисы, это привело к укреплению сотрудничества между обеими странами во всех плоскостях.

Перевод Агнешка Постпишэль

Bibliografia:

- Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009.
 Бодин Ю., *Белоруссия – это „Брестская крепость” современной России*, Москва 2008.
 Czachor R., *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991-2011. Studium politologiczne*, Polkowice 2011.
 Eberhardt A., *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991-2008*, Warszawa 2008.
Europa Środkowo-Wschodnia 1992, wyd. ISP PAN, Warszawa 1994.
Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie, V. Bulhaku (red.), Warszawa 2006.
История Беларуси в документах и материалах, ред. И. Кузнецов, В. Мазец, Минск 2000.
Imperium Putina, red. W. Konończuk, Warszawa 2007.

- Кебич В., *Искушение властью. Из жизни премьер-министра*, Минск 2008.
- Климин И., *Беларусь и Россия: трудный путь к воссоединению*, Санкт-Петербург 2001.
- Malak K., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, Warszawa 2003.
- Marples D., *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Wrocław 2006.
- Maszkiewicz M., *Białoruś. Zespół ukrytego paradoksu*, Warszawa 2008.
- Mironowicz E., *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, Warszawa 2007.
- Mironowicz E., *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011.
- Найноўшая гісторыя беларускага парламентарызму*, Мінск 2005.
- Российско-белорусские отношения: проблемы и перспективы*, Москва 1998.
- Sadowski R., *Białoruś-Rosja: integracja wschodnioeuropejska*, OSW, Warszawa 2003.
- Сборник обзорных и аналитических материалов по развитию ситуации в Республике Беларусь в 2009 г.*, wyd. Белорусский Институт Стратегических Исследований, Минск 2010.
- Снапкоўскі У., *Знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь*, Мінск 2007.
- Stosunki polsko-białoruskie. Państwo i społeczeństwo*, t. 1, red. S. Jaczyński, R. Pękasa, Siedlce 2009.
- Stosunki polsko-białoruskie. Społeczeństwo i polityka*, t. 2, red. S. Jaczyński, R. Pękasa, Siedlce 2009.
- Шевцов Ю., *Объединенная нация. Феномен Белоруси*, Москва 2005.
- Таталітарызм*, рэд. Вялікі А., Мінск 2007.

Eugeniusz Mironowicz – prof. dr hab., kierownik Katedry Polityki Międzynarodowej w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: polityka zagraniczna krajów postradzieckich, najnowsza historia Białorusi, problemy etniczne w krajach Europy Wschodniej. Autor m.in. monografii: *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011; *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990-2010*, Białystok 2013; *Wojna wszystkich ze wszystkimi. Białoruś 1941-1944*, Kraków 2015. (ebma@interia.pl)